

BENKŐ ELEK

A SZÉKELY ÍRÁS KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI EMLÉKEI

Régészeti és történeti megjegyzések

Arovásírás kérdésköre jelentős fejezete a magyar őstörténet, illetve a magyar honfoglalás kora és a régi székelyek kutatásának, anélkül azonban, hogy a tudomány – és ezen túlmenően a mértéktartó közvélemény – számára teljesen világossá vált volna, hogy ez a jelenség egészen pontosan miben is áll. A dilemma e sajátos írástípus megnevezésében is tükröződik, amennyiben olvasmányainkban a magyar, illetve a székely rovásírás megnevezéssel egyaránt találkozhatunk. A két terminus értelemszerűen kétféle felfogást tükröz. Az egyik vélemény szerint a rovásírást egykor a magyar nép egésze használta, de csak a székelyeknél maradt fenn, mások szerint ez alapvetően a székelyek írása volt, melynek elsajátítása vagy kialakítása valamiféleképp összefügg a magyarság többi részétől némiképp eltérő korai történetükkel.

E sorok írója, előrebocsátva, hogy a legkevesébe sem lezárt kérdésekről van szó, írása címében nem a hun-székely, székely-magyar vagy magyar rovásírás terminust, hanem a székely írás megnevezést használja. Ezzel e sajátos írás ránk maradt legrégebbi megnevezésére kíván utalni, amennyiben a középkori forrásokban „szkíta írásról” (Thuróczykrónika, Bonfini) vagy „székely írásról” (Nikolsburgi ábécé) olvashatunk. A „rovásírás” megnevezés csak a 19. század legvégén, a millenniumi ünnepségek lázában tűnt fel, megalkotása pedig egy történeti preconcepcióra épült. Közismert, hogy a középkori kapuadót vagy rovásadót – nevének megfelelően – fapálcákon, bizonyos jegyek bevésésével, rovásával tartották számon; ennek gyakorlatát az újkorig a pásztorrovások tartották fenn.

Az összefüggő, kompakt csoportot képező székelyföldi emlékek mellett a Kárpát-medence más területeiről nem ismerünk – néhány problematikus darabon kívül – középkori rovásfeliratokat.

A 19. században a székely rovásírás akkor még zömmel csak újkori másolatokból ismert emlékei alapján sokan úgy gondolhatták, hogy a régi magyarság egészének egykor nemcsak számrovása, hanem rövid szövegek lejegyzésére alkalmas betűrovása is volt. A kérdés tudományos igényű vizsgálatának megalapozója, Sebestyén Gyula kezdetben maga is megkísérelte az akkor még jórészt újkori másolatokból ismert írás jegeit összefüggésbe hozni a pásztorok számrovásával, a tulajdon- és mesterjegyekkel, továbbá a kőfaragók és ácsok elhelyezőjeleivel, és jóllehet utóbb e nézetét monumentális munkájában korrigálta, a mű (*A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Bp., 1915.) a *rovásírás* kifejezést maradandóan rögzítette a magyar szakterminológiában.

A székely írás fogalmával a rovásírás eurázsiai emlékanyagán belül térben és időben elkülöníthetünk egy kisebb csoportot, amelynek tagjai döntő többségükben vagy a Székelyföldön kerültek elő, vagy a középkori Magyarország olyan területein, ahol a történeti és nyelvi adatok a székelyek hajdani ott-tartózkodását sejtetik, ilyen lelet például a Somogy megyei Bodrog-Bű kora Árpád-kori településén talált feliratos kerámiatöredék. Mai tudásunk szerint Erdélyben a székelyek beköltözése előtti korszakra keltezhető rovásfelirat nem ismert – nem maradtak fenn ilyenek a bolgár uralom alatti 9. századi Dél-Erdélyben sem –, a késő középkori alsószentmihályi (Aranyosszék) kis rovásfelirat korai kazár eredeztetése és 10. századi keltezése pedig – már csak az emlék téves átrajzolása miatt is – a képzelet birodalmába tartozik. Nyilván a közeli Székelyföldről származó személlyel függhet össze a moldvabányai középkori katolikus templom romján felfedezett felirat.

Az összefüggő, kompakt csoportot képező székelyföldi emlékek mellett a Kárpát-medence más területeiről nem ismerünk – néhány problematikus darabon kívül – középkori rovásfeliratokat. A kérdés műkedvelő kutatóival már itt éles vitára nyílik lehetőség, ők ugyanis középkori ötvösművek elhelyezőjeleit, mérlegsúlyok jelzéseit, középkori csatok és gyűrűk egyéb jellegű feliratait, továbbá a középkori tulajdonjegyeket, mesterjegyeket vagy éppen miniatűrák bizonyos ornamentális részleteit is rovásfeliratnak tekintik. Ez utóbbiakat most figyelmen kívül hagyva a székely (rovás)írás középkori és kora újkori (16–17. századi) emlékeinek sommás bemutatására és történeti szempontú vizsgálatára teszünk kísérletet.

Az alábbi írás szerzője nem őstörténet-kutató, még kevésbé orientalista, akinek régész-történész kompetenciája két területre terjed ki: egyrészt összegyűjti azokat a mérvadónak, de semmiképpen sem lezártnak tekinthető tudományos vélekedéseket, amelyek e sajátos írás eredetét, ábécéjének és írásgyakorlatának kialakulását, változását illetik, másrészt – nagyobb hangsúllyal – a középkort és a kora újkort érintő, alapvetően történeti kérdéseket elemez: a ránk maradt, biztosan keltezhető feliratok segítségével időben meddig követhetjük e sajátos írás feltűnését? Valóban csak a humanizmus korának terméke a székely írás, miként ma is sokan gondolják, vagy már az Árpád-korban, esetleg annál is korábban (netán sokkal korábban) számolhatunk vele? Széles körben elterjedt, „népi” írás volt-e, amellyel a latinos literatúrát nem ismerő középkori köznép is rendszeresen élt, vagy csak szűkebb kör használta? Bizonyítható-e, hogy üldözte a keresztény egyház mint a pogány hit régi rekvizitumát? Hogyan és milyen hagyományozás mentén maradt fenn ismerete az újkorig? És végül, ami a régész számára mindenkor időszerű kérdés: mit lehet tudni a legutóbbi években előkerült, új székelyföldi feliratokról?

A kutatás mértékadó része szerint a székely rovásírás a nyugati török (kazáriai) rovásírások családjába tartozik, mely utóbbi írás 6–10. századi emlékei Dél-Szibériától és a dél orosz területektől a Balkánig terjedő nagy térségben maradtak fenn. Ehhez az íráscsaládhoz kapcsolódik az Avar Birodalomban használt rovásírás is (Szarvas, Nagyszentmiklós stb.). Ez utóbbi, máig megfejtetlen emlékek vonatkozásában fontos mozzanat, hogy a szigorúbb központi normatívával rendelkező keleti türk

(köktörök) rovásírással szemben a nyugati török rovásírásnak több helyi változata is kialakult, ami a rendszerint rövid feliratok értelmezését, „megfejtését” nagyban nehezíti, arról nem beszélve, hogy nem tudjuk, milyen nyelven is írták őket.

A korábbi avar és a későbbi székely feliratok összefüggése ma még nem tisztázott, mindazonáltal úgy tűnik, hogy a két írás kapcsolata nem közvetlen és egyenes vonalú, mivel a székely rovásírásnál számos új betűre volt szükség azon hangok jelölésére, melyek az előképet használó nyelvből hiányoztak. Vásáry István szerint a székely rovásírás öt betűje biztosan türk eredetű, további 10–11 egyezése valószínűsíthető, további betűk (az *e*, *o*, valamint az *a*, *f*, *h* és talán az *l* és *zs*) a görög és a glagolita ábécé egyes jeleivel mutatnak hasonlóságot, de az átvételek körülményei még tisztázatlanok. Róna-Tas András a fenti, a görög ábécéből származó és a glagolita közvetítésével átvett jelekből arra következtet, hogy ez az ábécé eredetileg a Balkánon volt használatos. Itt került az írásjelek közé a török nyelvekből hiányzó *f* hang jegye, melynek thétát formázó rajza arra az időre vall, amikor a Balkánon a görög *th* ejtése már *f* volt (lásd Theodor>Fedor stb.).

A középkori székely rovásírásra jelentős hatást gyakorolt a latin betűs írás is, különös tekintettel a kettős betűkre (*cs*, *gy*, *ny* stb.). E hatással és belső fejlődéssel magyarázhatók a székely rovásírás jellegzetes ligatúrái, melyek ilyen széles körű alkalmazása a türk írásokra nem volt jellemző. Igen jó párhuzamot kínálnak viszont a kapitálisokkal írt reneszánsz feliratok hasonló jellegű betűösszevonásai. Úgy tűnik, hogy a székely írás a magyar nyelv igényei szerint adaptált, az Árpád-kor folyamán már létező írás volt (az ezt bizonyító emlékekre alább még visszatérünk), és feltételezhető, hogy kialakulásában/kialakításában a kelet-európai rovásírások és bizonyos balkáni kapcsolatok egyaránt fontos szerepet játszhattak.

Nagy kérdés, hogy e részleteiben még ismeretlen folyamatba miként illeszkednek a korai magyarság körében biztosan létező, egyelőre nem nagyszámú, a hiteles olvasatot még nélkülöző feliratok, pl. Homokmégy-Halom 10. századi temetőjéből, Kalocsa mellett. E téren feltehetően még további leletek tanúságára kell várunk; egyelőre éppúgy problematikus, hogy milyen nyelven írták őket, mint a használt írás valós kapcsolata az avar kori, nagyszentmiklósi típusú, illetve a későbbi székely feliratokkal.

A sémi ábécékhez hasonlóan jobbról balra olvasandó, a magánhangzók többségét kezdetben nem jelölő, gyakori betűösszevonásokat (ligatúrákat) alkalmazó, a jeleket több változatban is használó, de minden eddig ismert esetben magyar nyelvű írás kivitelezése és olvasása egyaránt nehézkes lehetett. Feltehetően ennek tulajdonítható, hogy a ránk maradt feliratok kapcsán ma is eltérő – gyakran igen jelentős mértékben eltérő, szenvedélyes vitákat gerjesztő – olvasatok születnek. A találgatások, magyarázatok és „pontosítások” ilyen bonyolult szövevénye a jóval egységesebb rendszerű latin paleográfia terén sohasem alakulhatott ki. A rovásírás használatát a latin írásbeliség korán háttérbe is szorította, bár annak a gyakran hivatkozott, a műkedvelő irodalomban különösen hangsúlyos részletnek nem találtunk hiteles bizonyítékára, hogy ezt az írásfajt mint pogány kori örökséget a keresztény egyház üldözte volna. Ellenkezőleg, a középkori emlékek jelentős része kiemelkedő jelentőségű, monumentális méretű templomi felirat volt, amit jól látható helyre csak egyházi jóváhagyással helyezhettek el.

Késő középkori és kora újkori forrásaink e sajátos írást székely jellegzetességnek tekintették mint az ősi szkíta eredet alapvető, de pusztulófélben lévő bizonyítékát. Így Thuróczy János nyomtatott *Chronica Hungarorum* (1488) a székellyé lett hunok meséjét fontosnak látta olyan vonásokkal megtoldani, melyek saját korában is jellemezték a székelyeket: „Mert hiszen a mi korunkban is ugyanennek a nemzetnek egy része, amely Erdély tájain lakik, tud valamiféle betűket a fába vézni, és e rovást használva betűvetés módjára él vele. [...] A mi időnkben nem is kételkedik senki benne,

hogy a székelyek azoknak a hunoknak a maradékai, akik először jöttek be Pannóniába [...] Ők még nem felejtették el a szkíta betűket, és ezeket nem tintával vetik papirosra, hanem botokra vésik be ügyesen, rovás módjára.” Ugyanez a részlet Antonio Bonfini, Mátyás udvari történétírója számára is figyelemre méltó volt: „Szkíta betűket használnak, amelyeket nem papírra írnak, hanem igen rövid fadarabokra vésnek, kevés jellel sokféle jelentést kifejeznek.” Oláh Miklós (1493–1568), akinek Erdély szülőtteként személyes tapasztalatai is lehettek, *Hungaria* (1536) című művében arról tudósított, hogy az idegen nemzetekkel nem keveredő, sajátos szokásokat és törvényeket őrző székelyek gondolataik kifejezésére fapálcikákra vésnek jeleket, és ezeket üzenet vagy levél gyanánt küldik barátaiknak és szomszédjaiknak. Verancsics Antal (1504–1573) híradása szerint a székelyek által hun eredetűnek tartott íráshoz szögletesre faragott botokat használtak, amelyekre jobbról balra írtak, mint a zsidók, egyiptomiak és a törökök, egy vagy két pont hozzáadásával. Bencédi Székely István (1500 után–1563 után), aki nemcsak székely volt, hanem éppen arról a területről, Udvarhelyszékből származott, ahol – mint látni fogjuk – a legtöbb és legkorábbi székely írásos emlék maradt fenn, 1559-ben kinyomtatott világrónikájában arról tudósított, hogy a székelyek „hunniabeli módra székely bötüvel élnek mind ez napiglan”.

A ránk maradt emlékek belső összefüggéseit, számát és területi eloszlását vizsgáló régész, miközben kétségtelen ténynek tekinti, hogy a 15–16. századi székelyek még ismerték a „székely bötűket”, leplezetlen kétellyel tekint azokra az értelmezési kísérletekre, amelyek e források alapján, a régi szkíta szabadságnak a hunokon át a székelyekig átörökített ideálképére alapozva sugallják, hogy a székely írást egykor tömegesen, széltében-hosszában alkalmazhatták a latin betűk írásában egyébként járatlan közszékelyek is. A székely írás ismerete a 16–17. század fordulójára már lanakadni látszik, legalább is Szamosközy István (1570–1612) híressé vált tudósítása erre utal: „A latinon kívül saját betűket, helyesebben mondva betűféle jeleket is használnak, amelyek már náluk is elavultak, és a felejtés miatt elenyésztek. E jeleket lehántolt és négyzetesre faragott pálcákra bicskaheggyel vésik úgy, miként hajdan Szkítiában közölték egymással a mondandójukat. Ezeket a betűket jobbról balra haladva helyezik el, a zsidók gyakorlata szerint, amiből felismerhetjük eredetét.”

A késő középkori történétírók által rögzített hagyomány fényében rejtély marad, hogy Kézai Simon, a hun-legenda tudós megalkotója miért nem kapott az alkalmon, hogy a székely írást is a szkíta–hun eredet bizonyítékai közé emelje. Furcsa közlését, hogy a székelyek e sajátos írást Erdély hegyei között a velük összekeveredett blakoktól vették volna át, ma sem tudjuk megnyugtatóan értelmezni. Gondolhatunk a dunántúli gestaíró tájékozatlanságára éppúgy, mint bizonyos tájékozottságára, amikor ilyen módon utalt a székely írás jól érzékelhető balkáni kapcsolataira. A székely írás és a szkíta-hun legenda, mint láttuk, majd csak Thuróczyánál és történétíró utódainál kapcsolódik össze.

A ránk maradt erdélyi emlékek felől közelítve a problémához, a módszeres kutatás 19. századi kezdetekor komoly gondot okozott, hogy a történétírók állításával ellentétben eredetiben fennmaradt, hiteles székelyföldi emlékeket alig lehetett felmutatni. Bizonyos feliratok 18. századi másolatai esetében már az is vita tárgyát képezte, hogy melyik falu templomában maradtak fenn; a leghíresebb eset a csíkszentmártoni/csíkszentmiklósi/csíkszentmihályi felirat, melynek pontos előkerülési helyét máig nem sikerült meghatározni. Érthető volt Orbán Balázs határtalan lelkesedése, amikor az udvarhelyszéki Énlaka unitárius templomában végre sikerült egy ilyen, egyébként meglehetősen kései (1668) feliratot találnia: „Nevezetes és megbecsülhetlen nemzeti kincs e felirat, mert az az oly sokak által kétségbe vont hun-scitha írásnak ma létező egyedüli példánya, mely az egyoldalú tagadásnak minden útját bevágja. Bizonyítványa annak, hogy ezen ős, még Ázsiából kihozott írásmodor a 17-ik

században mint felirati irmodor annyira elvult terjedve, hogy az egyszerű falusi mes-teremberek is ismerték [...] ez írásmódor a székelyeknél egész a XVII-ik század vég-szakáig ismeretes és gyakorlati használatban volt, hogy csak a XVIII-ik században, nemzeti sülyedésünk e szomorú, végzetteljes korszakában veszett el.”

Orbán Balázs úttörő felfedezése óta folyamatosan kerültek elő eredeti feliratok a Székelyföldön. Külön öröm, hogy ez a folyamat napjainkig tart, amennyiben kiemel-kedő jelentőségű emlékek éppen az utóbbi években bukkantak elő és váltak kutathat-óvá. Közöttük különösen fontosak azok a leletek, amelyek a székely írás korai alkal-mazását bizonyítják. Egy ilyen, kőbe vésett felirat már a két világháború között elő-került az udvarhelyszéki Homoródkarácsonyfalva unitárius templomában, ahol a 15. század végén emelt torony egyik emeleti ablaka záradékát egy elbontott, késő ro-mán kori (13. század végi) kapuzat réteggövéből alakították ki, amelyen bevéssett, máig értelmezetlen rovásírásos szöveg olvasható. Apró, de árulkodó részlet, hogy a követ az 1490-es években már fejjel lefelé illesztették a falazatba, tehát az írást való-színűleg ekkor már nem tudták elolvasni. Az erdővidéki Vargyason, amikor a közép-kori templom alapfalai fölött új református imaházat emeltek az 1990-es évek elején, a késő középkori toronyalapozásba másodlagosan befalazva egy archaikus formájú kő keresztelőmedencét találtak, rajta rövid, rovásírásos felirattal (egyik olvasata sze-rint „Mihály irtán követ”, más, teljesen eltérő megfejtés nyomán „imé fioã te neküd”). Az emlék nem lehet későbbi a 13–14. századnál. A rovásírás-kutatás szem-pontjából kiemelkedő jelentőségű az 1990-es években Székelydálya református templomában tett felfedezés, amikor az épület restaurálása során a déli falon monu-mentális méretű, vakolatba karcolt, 14–15. századi feliratra bukkantak, melynek bi-zonyos részleteit a késő gótikus (talán már 16. század eleji) támpillérek takarják.

A korai, 13–14. századi feliratok előkerülése előtt több-kevesebb joggal még fel-merülhetett, hogy a kétségtelen hitelű székely rovásírásos emlékek nem korábbiak a humanizmus koránál, tehát egy ekkor (újra)teremtett írással lenne dolgunk, mellyel a késő középkori székely írástudók a „szkíta” múltra kívántak volna utalni. Az imént felsorolt feliratok segítségével azonban a 13–15. század közötti időszakot is hiteles székelyföldi leletekkel lehet kitölteni, a székely írás reneszánsz kori születésének képzete így teljességgel védhetlenné vált. Bár napjainkban is akadnak hívei a hu-manista eredeztetésnek, elsősorban a magyar nyelvtörténet és irodalomtörténet tér-feléről, e felfogás azonban a régészeti-műemléki eredmények fényében ma már nem tartozik a reálisan mérlegelendő lehetőségek közé. Fokozottan vonatkozik ez a fenti elképzelés „élesebb” változatára, amely biztosan késő középkori eredetű szövegem-lékek (Nikolsburgi ábécé, Bolognai rovásémlék) keltezésének tendenciózus eltolásá-val a kora újkor felé, illetve a Konstantinápolyi felirat reneszánsz kori hamisítvány voltának felvetésével azt igyekszik alátámasztani, hogy a székely rovásírást patrióta meggondolásokból csak a 16. században alkották volna tudós tollforgatók.

Az természetesen egészen más kérdés, hogy az Árpád-kortól biztosan meglévő, de a jelek szerint csak viszonylag szűk körben ismert és használt írás ábécéjét eset-leg a késő középkorban egységesítették, miközben maga a székely írás is elnyerte sta-bil helyét a történeti munkákban. Ezt követően, a 16–17. században a rovásírás utó-életének lehetünk tanúi. E kései korban nemcsak a magyarság igen régi, szkíta és hun származásának bizonyítékát látták benne, hanem ezen túlmenően a nyelvek képzeletbeli versenyében a szent nyelvekkel való rokonság (esetünkben a héber nyelvvel feltételezett kapcsolat) igazolására is alkalmasnak vélték a jobbról balra írt rovásjeleket.

Az ilyen jelekkel írott székelyföldi emlékek száma a 15. század végétől érezhető-en megugrik. Legismertebb közülük egy, a székelyderzsi (Udvarhelyszék) templom-ban előkerült téglá, amelybe még száradás és kiégetés előtt a „Miklós derzsi pap”

szöveget karcolták. A rövid feliratnak, miként számos további rovásírásos emlékek is több más olvasata is létezik, ami nemcsak a „megfejtők” hallatlan találékonyságát, hanem a sok betűkihagyást és rövidítést (betűösszevonást) alkalmazó írásmód olvasási és értelmezési nehézségeit is jelzi. Az épület részletes vizsgálata nyomán biztosnak látszik, hogy a Miklós nevű egyházi személy akkor alkotta magyar nyelvű feliratát, amikor az 1490-es években a derzsi templom falait megmagasították, új, késő gótikus ablakokat alakítottak ki, és beboltozták az épületet. Az ekkor kivetett téglából arra is futotta, hogy a korábbi résablakokat befalazzák vele, így került a nevezetes feliratos téglá is az egyik 13–14. századi ablakot kitöltő falazatba. Ugyanebben az időben keletkezett az orbaiszéki Gelence római katolikus templomában az a kis felirat, amelyet „Pál pap” karcolt a Keresztrefeszítés jelenetén Szűz Mária köpenyére. A kis karchoz évszám is tartozik, amelyet a szakirodalomban általánosan elterjedt 1497-tel szemben 1492-nek olvasunk. Mindkét felirat esetében érdemes figyelni a biztos, határozott vonalvezetésre, a legszorosabb összefüggésben az írástudó pap gyakorlott kezével, aki nevét székely írással örökítette meg. E mögött a diszkrét elrejtés szándékát éppúgy feltételezhetjük, mint a rovó székely származásának jelzését.

Az udvarhelyszéki Bágy ma református templomát a 15. század végén, esetleg már a következő évszázad legelején átépítették; e munkálatok során a korábbi templomhájó új szentéllyel bővült. A helyi késő gótika jellegzetes andezittufa anyagából faragott egyik kváderkőre egy kőfaragó rövid székely betűs feliratot vésett: „Orbán Benedek csinálta”, majd a követ nyilvánvalóan írástudatlan társai fejjel lefelé helyezték el az új szentély egyik külső támpillérebe. A dálnoki (Kézdiszék) református templom késő középkori átépítését és boltozását lezáró, monumentális méretű, 1526. évi felirat rovásírásos részére alább még a mesterek miatt visszatérünk, ez utóbbi szempontból most a berekeresztúri református templom (Marosszék) késő középkori szentélyének külső falfelületén, a korabeli vakolatba mélyített, még feloldatlan felírra hivatkozunk, amelyet nemcsak két 1540-es évszám, hanem ácsszerszámok, bárd és kézvonó rajza egészít ki, így minden bizonnyal a templomon dolgozó (ács)mesterekhez köthető.

Az újabb emlékek fényében is érvényesnek tűnik az a régi keletű megállapítás, hogy a rovásírásos feliratok nem egyenletes eloszlásban kerülnek elő a Székelyföldön: a legtöbb és legkorábbi emlék Udvarhelyszékről származik, míg például a középkori Marosszék területéről a 16. század első fele előtt nem ismerünk ilyeneket, ami esetleg arra utal, hogy az Árpád-kori Magyarország különböző peremterületein megszállva az egyes székely csoportok előtörténete is bizonyos mértékig eltérő lehetett. A székely rovásírás görög és glagolita eredetű betűi a Kárpát-medence déli peremvidékére és a Balkán északi térségére, egyszersmind az errefelé mutató, lehetséges kapcsolatokra irányítják a figyelmünket. Márpedig ilyen kapcsolatok teremtésére éppen az udvarhelyszéki (telegdi) székelyeknek volt a legnagyobb esélye, akiknek végső, erdélyi szállásterületén a legfontosabb és legkorábbi rovás emlékek előkerültek. Közismert, hogy a telegdi székelyek – vagy ezek egy része – nyelvjárása (kiváltképp Székelykeresztúr környékén) arra utal, hogy bihari (Telegd környéki) tartózkodásukat megelőzően Dél-Magyarországon éltek.

Fenti részadataink fényében megkerülhetetlen a kérdés, hogy kik voltak a székelyföldi rovásfeliratok készítői, kiknek és miért írtak e régi jelekkel a latin középkor vége felé. Legkorábbi, 13–14. századi emlékeinken (Vargyas, Homoródkarácsonyfalva) a feliratot előállító kéz a vésővel megfelelően bánni tudó kőfaragó keze volt, azonban a keresztelőmedencére, illetve kapukeretre jól láthatóan, ünnepélyes formában illesztett felirat aligha születhetett volna meg a helyi plébános jóváhagyása (és talán segítsége) nélkül. Mint láthattuk, írástudó papok maguk is alkalmazták templomi környezetben a székely írást, amint azt a székelyderzsi és a gelencei felirat bizonyítja. Alighanem egyházi személy alkotta a 15. század második felében vagy a 15–16. század fordulója körüli években keletkezett bot alakú „rovásnaptárt”, amelyet más rovásírásos mutatóványokkal és egy rovásábécével együtt Luigi Ferdinando Marsigli másolt le 1690-ben Gyergyószékben, feltehetően a szárhegyi kolostorban (Bolognai rovás emlékek). A másolat arról tanúskodik, hogy az erdélyi szorosok megerősítésével megbízott tudós hadmérnök munkáját egy, a székely írást jól ismerő helyi magyar is segíthette.

Vargyas, ref. templom, 13–14. századi keresztelőmedence

Gelence, r. kat. templom, falképbe karcolt rovásfelirat, 1492

A világi papok és szerzetesek mellett, de tőlük aligha függetlenül, külön csoportba sorolhatók azok a mesterek, akik templomhoz kapcsolódó alkotásukat rovásírásos felirattal látták el. Ilyen a már többször említett vargyasi keresztelőmedence, melyet egy Mihály nevű faragó szignált (ha helyesnek bizonyul a kő olvasata), vagy a székelydályai templom déli falán a friss vakolatba karcolt hatalmas rovásfelirat (14–15. szá-

Homoródkarácsonyfalva, késő Árpád-kori feliratos kő másodlagos helyzetben a 15. század végi toronyfalazatban

zad), mely az eddigi feloldási kísérletek szerint mesteremberek, Péterfi Balázs és társai nevét örökíti meg. Ehhez a körhöz tartozik a csak újkori másolatból ismert csík-szentmártoni (csíkszentmiklósi?) falfelirat 1501-ből, mely öt mester, köztük egy kovács nevét sorolja fel. Kulcsfontosságú a napra pontosan keltezett dálnoki felirat (1526, *octavo kalendys Octobris*), mely az itteni templom késő gótikus beoltozásának végét jelzi. A latin nyelvű, gótikus minuszkulákból álló, nagyméretű, az egykori boltmezőkön elosztott felirat a templom védőszentjét és az építkezést vezető, céhes szervezetben dolgozó, feltehetően barcasági német *magister lapicida* nevét, egyben a munkálatok tárgyát (a boltozatot és a tetőt) örökíti meg. Külön mezőben e felirat része azonban egy hasonló méretű és kivitelű rovásírásos szövegrész is, amely magyar nyelven – amennyiben helyes a rövid szöveg olvasata – adományról és javításról szól („adá reparálá nekem Benedek”).

Egy harmadik, régóta jól körvonalazódó feliratcsokor és hozzá kapcsolódó személyi kör utazókat, diplomákat (Konstantinápolyi felirat), történetírókat (Szamosközy István) tartalmaz, olyan – néha nem is székely származású – értelmiségieket, akik el-sajátították a székely rovásírás tudományát, és azt kuriózumként vagy titkosírásként alkalmazták.

Rövid áttekintésünk óhatatlanul felveti a kérdést, hogy létezett-e a székely írásnak valamiféle népi, a latin betűs iskoláztatástól független használata is. A kérdésre a források, például a székely viszonyokat személyesen ismerő Oláh Miklós elbeszélése alapján látszólag pozitív választ adhatunk, hiszen leírásából az derül ki, hogy a székelyek rendszeresen leveleztek és üzentek fapálcikákra vésett jelek segítségével, ami a rovásírás tömeges ismeretét feltételezi. Ezt a lehetőséget a helytörténeti kutatás is felkarolta, amikor vegyes, tehát latin betűket és rovásjeleket egyaránt használó feliratokat kívánt felfedezni a kora újkori Székelyföldön, amelyek azt bizonyítanák, hogy írójuk kezéhez a rovásábécé jelei annyira közel álltak, hogy időnként a latin betűs szövegbe is ilyeneket kevert. A valóságban azonban e „vegyes” feliratok létét nehéz bizonyítani, ugyanis bizonyos egyszerű grafémák (így a sima függőleges vonalak, ezek vízszintesen vagy ferdén áthúzott változatai stb.) azonos formában, de természetesen más-más hozzájuk kapcsolódó hanggal mindkét írásban megtalálhatóak. Magunk úgy véljük, hogy tömeges népi írásbeliségről éppúgy nem beszélhetünk a rovásírás esetében, mint a latin betűs írásnál, ahol az írástudás csak a társadalom bizonyos kisebb – iskolázott – részére korlátozódott, és színvonala ott is rendkívül egyenetlen volt.

A 16. század legvégén a székely írásról rövid, illusztrált tankönyv is készült (Telegdi János: *Rudimenta priscae Hunnorum lingue*, 1598), amely tudásunk szerint ugyan nyomtatásban sohasem jelent meg, de 17–18. századi másolatai és ezek rövid kivonatai közkezen forogtak éppúgy, mint a belőle származó (és esetleg más, székelyföldi hagyományra visszatekintő) rovásírásos ábécék. Egy ilyen ábécé Cserei Mihály történetíróhoz is eljutott, aki 1693 körül egyik könyve előzéklapjára a következő jegyzet kíséretében másolta le a betűsort: „Scythiai Abece, amellyel éltenek [ti. a székelyek – BE] minnek előtte Erdélyben le telepedtenek és az után is egy darab ideig míg keresztényekké lettenek.” Ekkor már általánosnak számított az az – mint láthattuk – alaptalan feltételezés, hogy a székely írást a keresztény vallás szorította ki a használatból. E kora újkori, valójában a művelődéstörténet és a tudománytörténet körébe tartozó vélekedések, valamint az egyes ábécék mögött felderíthető régebbi tradíciók feltárása még további kutatást igényel.

A 19. század elejére a székely írás emlékanyaga eltűnik a szemünk elől, a kutatás is kevés figyelmet fordít rá, hogy majd a század végétől élje romantikus elemekkel átszőtt utóéletét. Ennek a millennialiumi ünnepek táján fellobbanó hirtelen figyelemnek szerencsétlen forrása volt Tar Mihály omori (Temes megye) földműves-

nek Király Pál által sugalmazott hamis tudománya a rovásírásról, majd Fadrusz János zilahai Töhötöm-emlékművének rovásos felirata, ami Fadrusz szenvedélyes publicisztikájával együtt kezdetben sokaknak tévutat mutatott.

Annak érdekében, hogy az őstörténeti, illetve a művelődéstörténeti kutatás szilárd történeti forrásként használhassa a székely írás középkori és kora újkori emlékeit, lassan száz évvel Sebestyén Gyula meghatározó jelentőségű monográfiájának megjelenése után e sorok írója több kutató társával együtt fontos feladatnak tekinti a székely írás folyamatosan gyarapodó, hiteles emlékeinek a modern epigráfia igényei szerinti, korpusz-szerű közzétételét, egyben a kétes hitelű, illetve tévesen idesorolt feliratok kiszűrését és az eredmények higgadt, körültekintő értékelését, a kérdés szerteágazó bibliográfiájával együtt. Mindez reményeink szerint a kérdés számunkra most leghangsúlyosabb részéhez, a székelyek korai históriájához is közelebb visz bennünket.

